

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра галузевої соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Булінг як соціокультурне явище в шкільному середовищі»

Галузь знань: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціологія»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр соціології

Виконавець:

Какаранзе Олена Юріївна
студентка 4 курсу

Науковий керівник:

Вілкова Олена Юріївна,
кандидат соціологічних наук,
доцент

Бакалаврська робота допущена до захисту

рішенням кафедри *галузевої соціології*

Протокол № _____ від «___» _____ 20__ р.

В.о. Зав. кафедри _____

підпис

Київ 2020

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано**до захисту**

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. Булінг у соціологічному дискурсі	8
1.1. Теоретичні підходи до інтерпретації булінгу.....	8
1.2. Булінг як соціокультурне явище.....	11
1.3. Соціально-психологічні характеристики булера та жертви булінгу	13
1.4. Вчитель як булер та як жертва.....	20
Висновки до розділу 1	24
Розділ 2. Види та основні причини булінгу в підлітковому середовищі	25
2.1. Види булінгу	25
2.2. Причини булінгу	30
2.3. Способи запобігання булінгу	33
Висновки до розділу 2	36
Розділ 3. Дослідження булінгу у шкільному середовищі України	37
3.1. Ступінь розробленості дослідження булінгу у шкільному середовищі України	37
3.2. Пілотне емпіричне дослідження булінгу у шкільному середовищі	39
Висновки до розділу 3	43
Висновки	45
Додатки.....	50

Вступ

Актуальність теми. Останні роки у нашій країні все більшого поширення набуває явище булінгу серед школярів, а зокрема, серед підлітків. Через те, що у поведінці школярів, а особливо підлітків відбуваються значні відхилення та схильність до різноманітних видів булінгу та способів приниження інших індивідів за певними ознаками, у суспільстві загалом утворюється певна соціальна нестабільність. Зазвичай до такої поведінки відносять підвищені агресивність та жорстокість, зростання тривожності а також байдужість. Всі ці поведінкові моделі найчастіше є ознакою того, що індивід є актором булінгу, проте може виступати як в ролі булера, так і в ролі жертви.

Саме проблема насильства у шкільному середовищі привертає усе більше уваги фахівців соціальних наук, по-іншому її називають: шкільне третирування, цькування, а у міжнародній термінології та далі у нашій роботі – булінг.

І справді, школярі є однією з найбільш вразливих та важливих верств населення, в силу свого молодого віку і процесу соціалізації, що лише починається, та становлення особистості. До того ж, у них порушена комунікація між поколіннями, по-перше батьки втрачають монополію на авторитет, по-друге, в сучасному суспільстві ми відходимо до цінностей індивідуалізму, що своєю чергою знижує авторитет сім'ї в очах дитини. По-третє, глобалізація та доступність інформації та спілкування через мережу інтернет, де батьки вже не мають такого сильного контролю. Виходячи з цього, саме у підлітковому віці індивіди найбільш схильні як проявляти насилля по відношенню до інших, так і ставати жертвами цього насилля. [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

Перша згадка про насилля в дитячому колективі відноситься ще до XVI століття, а перша наукова публікація про булінг з'явилась більше ста років тому – у 1905 році. Однак, сама проблема існувала ще задовго до перших

згадок. Знущання як таке існувало у людському колективі завжди. [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3]. На сьогоднішній ж день говорячи про булінг не можна не зазначити про те, що насмішки та жорстокість одних індивідів над іншими відбувалися і відбувається протягом усієї історії розвитку людства, і характерне не лише для місць первинної соціалізації, як то школа, але і для інших соціальних інституцій суспільства, триваючи протягом усього життя індивіда

Як відомо, невід'ємним наслідком поширення булінгу в шкільному середовищі є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом.

Якщо ж вести мову саме про Україну, то за даними ВООЗ, Україна займає 7 місце у світі за кількістю переслідувачів та 9 місце – за кількістю жертв цькування серед 15-ти річних. [Статистичні дані ВООЗ 2018р].

За результатами ж дослідження UNICEF, «кожна четверта дитина (24%) зазнала булінгу з боку однокласників протягом останніх трьох місяців. А 67% пережили прояви такого насильства.» [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.6].

Таким чином, дані щодо числа жертв та свідків булінгу можуть різнитись залежно від дослідження (і тут відіграють роль різні соціологічні методики проведення опитування). Однак, те що Україна перебуває фактично в лідерах рейтингів, говорить про те, що проблема набула суспільного значення. [Плутницька, 2017, с.2] І з часом її масштаби лише розширюються, а тому цьому явищу необхідно протистояти.

Однак, для того, щоб боротися з булінгом та обмежувати його прояви необхідно зрозуміти причини та фактори, які його викликають а також розповсюдженість даного явища та його форми у нашій країні, чим я і планую зайнятися у своїй дипломній роботі.

Отже, **об'єкт** – булінг в підлітковому шкільному середовищі в Україні

Предмет – прояви булінгу в підлітковому шкільному середовищі в Україні

Мета – виявити форми та основні причини явища булінгу в підлітковому шкільному середовищі в Україні

Завдання:

1. Ознайомитися з дослідженнями з теми булінгу
2. Дати визначення поняття «булінг»
3. Визначити основні види булінгу, що поширені в Україні
4. Визначити фактори, що впливають на появу та поширення даного явища саме серед підлітків
5. Розробити інструментарій та програму дослідження, провести дослідження булінгу серед школярів середньої та старшої школи

Структура роботи

У першому розділі розглянуто тему булінгу у теоретичних дослідженнях, які вже було проведено. Дано визначення та конкретизуємо, що саме у нашому дослідженні вважатиметься булінгом, окреслимо його межі. Крім того, охарактеризуємо його структуру, місце і розповсюдженість у суспільстві через призму різних соціологічних теорій та підходів. Також спробуємо сформулювати вікові та соціально-демографічні особливості індивідів, які найчастіше стають об'єктами булінгу.

Другий розділ дасть можливість розібратися із різними формами та видами булінгу, знайти спільне і відмінне між ними. А також описати можливості подолання і запобігання боулінгу.

Третій же розділ повністю присвячено дослідженню, розробці його методологічної частини, зокрема програми та інструментарію. Для дослідження було обрано метод онлайн-опитування, що дало змогу опитати

школярів у дистанційному режимі в період карантину. Робота містить висновки до розділів та завершальні висновки, додатки.

Розділ 1. Булінг у соціологічному дискурсі

1.1 Теоретичні підходи до інтерпретації булінгу

Булінг є явищем соціальним і для його виникнення обов'язково необхідна наявність соціуму або соціальної групи, члени якої його здійснюватимуть.

Попри те, що походить даний термін із психології освіти та все ж стосується не лише одного індивіда і його самопочуття, а й його оточення та соціальної групи, де він перебуває загалом.

Перше загальноприйняте визначення поняття булінгу було дано норвезьким психологом Д.Ольвеусом у 1993 році і звучало як «навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили».[Olweus,1993, p.19]

Не можна не зазначити, що саме ця його робота внесла поняття булінгу до поля дослідження соціологів, зробила її трендом та дала можливість іншим соціальним наукам звернути увагу на дане явище та описати його у призмі наших теорій і дослідити за допомогою соціологічних методик та інструментів.

Визначаючи поняття булінгу, дослідники Д. Булла та М.Бородаєва визначають булінг як агресивне переслідування одного із членів колективу іншими членами колективу або певною його частиною.[Плутницька, 2017, с.2] Цікавим є те, що вони говорять про переслідування лише одного із членів колективу, проте, існує і інша думка про те, що булінг може здійснюватися і над групами підлітків (над кожним із цих індивідів у рівні мірі)

Пономарьов та Ожйова, проводивши дослідження даного явища, дійшли висновку, що булінг і агресивна складова поведінки тих, хто його вчиняє мають прояв не лише у фізичному, а й у психологічному, а інколи навіть і

комбінованому, насильстві, крім того, найчастіше ці дії виконуються із певною індивідуальною метою.[Петросянц , 2011р.с.152]

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця виділяє сім ознак булінгу[Погорелова Е. И. 2016р.,с.48]:

- 1) приниження, що включає вербальні і невербальні способи вираження;
- 2) продовження образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду;
- 3) непривітна і недовірлива поведінка;
- 4) втручання у приватне життя людини;
- 5) погіршення соціо-психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія;
- 6) намір завдати шкоду іншій людині;
- 7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині. [Погорелова Е. И. 2016р.,с.48].

Т.Докукіна у свою чергу розуміє булінг як таку агресивну поведінку одного індивіда по відношенню до іншого, яка має на меті заподіяти останньому моральну або фізичну шкоду, затвердивши прийому статус першої.[Докукіна 2014.с.12]

Та якби там не було, всі ці інтерпретації мають дещо спільне, а саме – наявність певної соціальної дії, яка відбувається свідомо мінімум між двома людьми. Тому, для його пояснення може бути використано декілька соціологічних теорій, однією з них є теорія соціальної дії Парсонса. Так, людина, як вид, стає соціальною індивідуумом тільки в колективі і дослідник зазначив, що особистість є причини і наслідки всіх змін у суспільстві. Але

людина не може існувати незалежно від команди, а команда, у свою чергу, визначається особистими характеристиками її членів.

Тому, апіорі, школяр як елемент, невід'ємна частина соціального буття, має два прагнення – перше - це належати певній групі, суспільству, а друге - взаємодіяти і змінюйте його відповідно до цінностей, інтересів і уявлень, справедливості і ієрархії, що вже існують в даному суспільстві. Отже, людина (включаючи дитину) є членом команди, з одного боку приймає її норми і цінності, але, з іншого боку, намагається змінити норми і цінностей, під себе. Останнє обумовлене морально прийнятним для засобів обличчя. І відповідно до сформульованого власного інтересу.[Menzies , 1976,.212]

Реалізовуватися же інстинкт самозбереження буде різними способами. Такими як встановлення ієрархії, нерівності, розподілу ролей та статусів, домінування, поділ на «своїх та чужих», фізичного чи морального насилля та самоізоляції. До того ж, дитячі групи ще не мають стійкого уявлення щодо того, якими мають бути, а тому формують його в процесі цих взаємодій.

Тому саме цей етап є одним із найпасіонарніших у людському житті. Що в свою чергу передбачає застосування як прийнятних (для дорослого світу), так і не прийнятних методів поведінки.[Ачитаева ,2016р,с.19].

Виділяють кілька різновидів булінгу: фізичний, психологічний, економічний булінг, у рамках яких можливий кібер-булінг як субформа булінгу, безпосередній та непрямий булінг тощо. Зважаючи на викладене вище, ми пропонуємо розглядати окремі прояви булінгу як різновид катування серед неповнолітніх. Булінг – це негативна агресивна поведінка умисного характеру, яка має високий ступінь суспільної небезпеки.

На думку А. Король, усі дії, які утворюють булінг, попри їх різноманіття, мають спільні риси:

1) дисбаланс влади, тобто кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо;

2) намір нашкодити, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи;

3) погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання [Король А. 2010 р., с.190].

Відповідно до думки більшості дослідників, булінг включає чотири основних компоненти:

- 1) це агресивна й негативна поведінка;
- 2) вона здійснюється регулярно;
- 3) вона відбувається у стосунках, учасники яких мають неоднакову владу;
- 4) ця поведінка є навмисною

У завершення можна сказати, що до інтерпретації явища булінгу існує значна кількість підходів, та спільним для них усіх є те, що під шкільним булінгом розуміють форму насилля, систематичної, навмисної, агресивної поведінки одного чи декількох індивідів стосовно іншого чи інших, із використанням дисбалансу влади чи фізичної сили за підтримки чи то мовчазної згоди решти колективу.

1.2. Булінг як соціокультурне явище

Однак чому ж явище булінгу стало настільки поширеним? І чи дійсно воно має відношення до соціокультурної сфери?

Визначення булінгу як соціокультурного явища вимагає зіставлення цього поняття з іншими соціологічними поняттями і категоріями: соціальне, соціальне, соціальний факт, соціальний феномен. Адже поняття соціокультурне явище конкретизує, вбирає в себе сутнісні ознаки зазначених вище родових соціологічних понять .

Існує чотири критерії соціального:

а) сутності суспільного життя людей (теоретичні та прикладні проблеми взаємодії природи і суспільства). Так, при дослідженні булінгу ми розглядаємо різноманітні процеси як природного та і антропогенезного походження, взаємодію природних факторів із тим, що було створено людиною, способи та види цієї взаємодії;

б) специфіки вищої (соціальної) форми руху матерії, відмінності суспільства від угруповань тварин (надбіологічний характер соціальних організмів і законів їх розвитку). Якщо вести мову про булінг, то він характерний лише для людей. Принаймні за тими даними і дослідженнями, що наразі існують;

в) суперечливого єдності людини як суспільної істоти і разом з тим біологічного організму (співвідношення біологічного і соціального); Соціальну природу булінгу можна розглядати крізь призму причин цього явища, переважна більшість яких має соціальний характер: наявність в суспільстві фактично неконтрольованої пропаганди насильства та жорстокості; відсутність реальних дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей; незадовільний стан роботи по підвищенню рівня правової культури громадян; відсутність всебічної пропаганди ідей ненасильницького співіснування тощо. З біологічної ж, у групі завжди виділялися лідери та аутсайтери, а тому певним чином можна говорити про те, що булінг є певною видозміною даного явища.

г) структури суспільних систем з точки зору оптимізації їх функціонування і розвитку (місце соціальної сфери суспільства, взаємозумовленість соціальних і економічних, культурних, національних та інших процесів і явищ.) [Сорокін П., 2000, с. 52]

Що ніяк не суперечить існуванню такого явища як булінг. Чи є воно явищем? Безумовно. Адже у сучасній інтерпретації соціальне явище розуміють як елемент соціальної реальності, що володіє всією повнотою соціальних властивостей і ознак; все те в соціальній дійсності, являє себе,

свідчить про стан, зміни, взаємодія, процеси в соціальних об'єкта.[Сорокін П., 2000, с. 52]

Тому булінг повною мірою відповідає ознакам соціального явища: воно є соціальною реальністю, проявляється у виконанні певних соціальних функцій (задоволення потреб у самопрезентації, схваленні іншими та інклюзивності (чи навпаки), розвагах, затвердженні свого соціального статусу та позиції за рахунок інших індивідів, тощо), свідчить при цьому певні стани, зміни, взаємодія і потреби у цій сфері.

Якщо ж говорити про культурне, то булінг є невід'ємною частиною як сучасної культури, так і культури попередніх років, інколи, навіть, джерелом культурного шоку. В залежності від того як інтерпретувати слово «культура», можна говорити і про булінг як культурне явище.

У таких категоріях як "соціально-культурне" підкреслюється єдність і взаємоперетинання різних сфер суспільства, а також певний формат соціального, який викриває сутність історично певного способу взаємодії людей (спільнот, об'єднань, груп, організацій, інститутів)[Сорокін П., 2000, с. 52]

Таким чином, соціокультурні відносини охоплюють всі прояви соціального у всіх елементах сфери культури - соціокультурні явища, соціокультурні факти, соціокультурні феномени. А отже ж статусу "соціокультурне явище" набуває і булінг, який вже визначено нами раніше як соціальне явище.

1.3. Соціально-психологічні характеристики булера та жертви булінгу

Оскільки в попередніх підрозділах було окреслено тему поведінкових особливостей підлітків то необхідно розглянути їх детальніше та спробувати визначити, якими ж характеристиками та особливостями здебільшого

наділені жертви булінгу та ті, хто його провокує та вчиняє по відношенню до інших індивідів.[Rigby K.,2000, p.58]

Вагомою причиною поширення булінгу у шкільному середовищі є вік дітей. Підлітки є найбільш схильними до явища булінгу через перехідний етап у своїй соціалізації, нестабільний емоційний та психологічний стан і несформоване місце у соціальній ієрархії з невизначеною соціальною роллю.

Підлітки з усією їхньою закритістю дуже нагадують екзотичне плем'я з власними законами, віруваннями та ідеалами, а тому для дослідження даного явища можна використовувати антропологічні засоби. До того ж завжди треба враховувати, наскільки вони звикли маскувати свою поведінку під «норму», що її вимагають батьки або вчителі. Тобто, те, наскільки підлітки, виконуючи певні функції суспільних інститутів не створюють при цьому їх латентних значень. Саме тому, щоб пізнати тінейджерів по-справжньому, потрібен особливий дослідницький підхід. І антропологія насправді є прекрасним інструментом для дослідження такої суперечливої групи як підлітки.

Дослідження українських школярів показують, що вчорашні малюки у 9 разів частіше, ніж старшокласники конфліктують між собою, а 84% п'ятикласників переконані, що однолітки їх ображають. Звичайно, агресія у підлітків певною мірою є віковою нормою. А це означає, що поведінку з метою заподіяти шкоду іншій людині демонструє, принаймні зрідка, багато хто, а то й більшість представників даних вікових груп. Проте певна частка підлітків відхиляється від цієї нормальної лінії розвитку й проявляє стабільно високі рівні агресивної поведінки, які вже не можна вважати віковою нормою. Саме поведінка таких індивідів й представляє особливий інтерес для дослідників [Беляєва О.2011р.]

Перший зразок агресивної поведінки дитина отримує від дорослих – вираз гніву, який здатне розпізнати тримісячне немовля. Потім, як наслідок, прояв дитиною гніву у відповідь на фрустрацію, що починається у другій половині першого року її життя. На другому та третьому роках життя у

конфліктах з ровесниками і дорослими виникають поведінкові моделі агресії у формі вибухів гніву та застосування фізичної сили (наприклад, ударів, штовхань, валяння по підлозі).

У дітей дошкільного віку агресивна поведінка спостерігається в ситуаціях захисту своїх інтересів та відстоювання своєї переваги, коли вони ще не засвоїли конструктивні способи взаємодії та не навчилися стримувати власні імпульси і агресивні дії використовуються як засіб або, як інструмент для досягнення певної мети.[Olweus 1993.,p.112] Це можна спостерігати на дитячих майданчиках, де матусям доводиться вчити дітей ділитися іграшками, не забирати в інших дітей те, що сподобалось, не кривдити інших, уміти просити тощо. Що згодом переростає у булінг у підлітковому віці

Фізичний біль чи приниження однолітка викликає у таких дітей задоволення, а агресія виступає при цьому як самоціль. Подібна поведінка може свідчити про схильність дитини до ворожості і жорстокості, що, природно, викликає особливу тривогу. Інші ж діти можуть стати їх жертвами.

Таку специфіку жертв булінгу, наводить Д. Ольвеус [Olweus 1993.,p.112]:

- мають підвищений або високий рівень тривожності, нещасні, невпевнені в собі, із заниженим або низьким рівнем самооцінки;
- не мають близького друга серед однолітків, віддають перевагу спілкуванню із старшими дітьми або з дорослими;
- сором'язливі, лякливі, чутливі;
- схильні до меланхолії;
- фізично слабші діти, у порівнянні з ровесниками.

Також жертвами булінгу можуть стати діти, які:

- пасивно очікують насильства від агресора;
- самотні;

- мають негативний досвід життя;
- походять із соціально-неблагополучних сімей;
- зазнають фізичного насильства в сім'ї;
- не вірять, що їх можуть захистити вчителі;
- замовчують факти насильства та цькування;
- не вважають себе значущими;
- прийняли насильство як норму.

У свою чергу, для підлітків, які стають булерами-переслідувачами притаманні наступні характеристики:

- завищений рівень самооцінки;
- занижена самооцінка, що компенсується шляхом приниження слабших;
- переконані у тому, що «домінуючи» легше досягати бажаного;
- відсутність співчуття своїм жертвам;
- фізично сильні;
- легко збудливі;
- імпульсивні діти, що мають агресивну поведінку.

Ініціаторами цькування також можуть бути індивіди, які прагнуть:

- бути лідерами у навчальній групі;
- прагнуть бути у центрі уваги;
- впевнені у своїй перевазі над жертвою;
- які самостверджуються через цькування жертви;
- мають низький рівень самоконтролю.

Інші ж автори просто виділяють декілька категорій індивідів підлітків, що виконують різноманітні соціальні ролі та мають схожі в межах своєї категорії соціальні статуси і наділені певними ознаками[Кон , 2006р.,с.17]:

Булери: учні, що наділені більшою фізичною силою, здебільшого мають вищу соціальну вагу і рівень агресивності, який направляють на оточуючих[Кон, 2006р.,с.17] Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. Оскільки у сучасному суспільстві референтною групою є ті у кого є влада та перевага над іншими, яку діти показують саме у такий спосіб. [Кон , 2006р.,с.17]

Жертви: підлітки, що стають об'єктами знущань. Ця категорія поділяється на пасивних та агресивних жертв. Пасивна жертва ніяк не реагує на знущання і просто зачиняється у собі та стає асоціальною та маргінальною щодо тієї групи, у якій знаходиться, агресивна же – володіє тим же набором характеристик та цінностей, що і булери. Зазвичай втягування індивіда у роль жертви відбувається шляхом втягування індивіда у певну провокацію. Ініціатор створює певну ситуацію, коли інша дитина не може не відповісти та вимушена вчинити дію, за яку її цькуватимуть зараз або пізніше

Домашня атмосфера. Дуже часто жертвами булінгу стають діти, яких вдома принижують, знецінюють, ображають. Або є родини, де дитину звикли жаліти - нещасна, хвора, росте без батька.

Школа і садок – каталізатор домашніх проблем. Тож, якщо дитина звикла отримати більше уваги до себе, поблажливість батьків, коли вона бідна й нещасна, то вона буде створювати навколо себе таку ж атмосферу і в школі.

Атмосфера в класі. Бувають колективи, створені самостійно або руками вчителя, в яких є дитина-агресор. Вона свідомо шукає слабшого, використовує його як грушу для биття, вирівнюючи свій психологічний стан.

Недостатньо розвинені соціальні навички: не вміють спілкуватися з однолітками, часто не мають друзів, перебувають під надмірною опікою батьків, невпевнені у собі, відчувають беззахисність.

Відсутність досвіду життя в колективі: домашні діти, які не відвідували дитячий садок, мають нерозвиненість комунікативних навичок.

Спостерігачі: категорія, що спостерігає за процесом булінгу і не бере у ньому активної участі. Ця категорія у свою чергу також поділяється на кілька під категорій:

- Допомагають булеру, однак самі не здійснюють агресивних дій, можуть закликати до інших до дії

- Посилювачі (відіграють незначну роль у процесі булінгу, наприклад, сміються з образливих жартів булера в адресу жертви)

- Аутсайдери (випадкові спостерігачі, що не беруть жодної участі у процесі булінгу)

- Відповідачі (індивіди, що встають на захист жертви або втішають її після знущань). [Кон, 2006р.,с.17]

Дослідниця ж Докукіна Т.В. в своєму визначенні вказує на агресивну поведінку лише однієї людини.[Докукіна, 2016р., с.3] “Симптоматично, але частина дітей приймає під час шкільного булінгу ефективність моделі насилля (як і безумовну підтримку дій лідера) як засобу підняття, утримування свого місця в груповій ієрархії. І така поведінка може використовуватись як модель “успіху” в подальшому житті. Це призводить до того, що навіть не згоджуючись з рішенням керівництва, лідера думок, друга, у дорослому житті людина може продовжувати підтримувати дійсну несправедливу ієрархічну чи ціннісну модель не через внутрішні

переконання, а через страх опинитись внизу ієрархії”, – зазначають експерти Українського інституту дослідження екстремізму.

Вибудовуючи свою модель взаємодії з іншими, школярі мусять відстоювати власну ідентичність, але при цьому вписувати її у стосунки із групою. Підлітки обирають між опціями бути «фріком» (тим, кому начхати на думку групи), «наслідувачем» (тим, хто копіює зовнішній вигляд і поведінку крутих, а отже має брак власної унікальності) та «нормальним» (тим, хто не виділяється з-поміж інших).

Наприклад, під час дослідження компанії Die Kulturträger виявилось, що підлітки, з одного боку, намагаються прийняти своє тіло, а з іншого – роблять усе, щоб підігнати його під загальноприйняті стандарти фемінності/маскулінності. Вони можуть декларувати переконання у рівності між статями, але водночас партнер їхньої мрії – це абсолютно стереотипний образ. [Кон, 2006р.,с.17]

Однак, із зазначеного вище ми можемо бачити, що навіть, якщо так, то у булінгу все одно присутні спостерігачі (постійне оточення), кількість якого може бути як постійною (шкільний клас) так і змінною (діти на гральному майданчику), а якщо говорити про кібер-булінг, то це можуть бути відвідувачі сайту/сторінки жертви, тощо. Практично в усіх країнах булінг більш поширений серед хлопчиків, ніж серед дівчаток, і його жертвами також частіше стають хлопчики. Це не просто пустощі або грубість, а особлива форма взаємин. Кажучи про форми прояву булінгу, найбільш типові для хлопчиків і дівчаток, слід зазначити, що якщо хлопчики частіше вдаються до фізичного булінгу (стусани, поштовхи тощо), то дівчатка більш охоче користуються такими формами тиску, як поширення пліток, виключення з кола спілкування. А втім, ця різниця відносна і схоже, що вона зменшується. [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

Однак, вони все одно займають певне місце у булінг-структурах, у якій займають певне місце, інколи, навіть ієрархічне, де надають оцінку діям

булера та жертви, чим продовжують життя булінгу а інколи і породжують пасивне насилля. Булінг у шкільному середовищі може виникати і тоді, коли відбувається боротьба між учнями за вищий статус у груповій ієрархії, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання та контролю учнем свого мікросоціуму.

1.4. Вчитель як булер та як жертва

Доповнюючи те, що зазначено вище не можна не сказати і те, що у постаті булера може виступати і сам вчитель, оскільки в школі індивід знаходиться лише на перших етапах соціалізації, а тому ті слова та вчинки, що можуть використовуватися і сприйматися в світоглядній парадигмі учителя як нормальні та дисциплінарні, насправді можуть виявитися проявом булінгу.

Взаємини у класі будуються переважно через вчителя: він визначає судження учнів один про одного, організовує спільну діяльність і спілкування. Його вимоги й оцінки приймаються і засвоюються учнями. Невиконання вимог педагога пов'язане з невмінням дітей керувати своєю поведінкою.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що саме вчитель впливає на судження дітей один про одного, формує громадську думку дитячого колективу. Вчитель прищеплює поняття загальнолюдських цінностей, прав, естетики і культури, виховує правильні уявлення про світ, вчить регулювати свою поведінку у відповідності з цими уявленнями, вчить жити за принципами добра і милосердя, терпимості, поваги і гуманності, недопустимості приниження, знущання над іншими. Проте, необхідно визнати той факт, що інколи вчителі, в яких низька педагогічна культура і відсутній педагогічний такт у спілкуванні зі школярами, дозволяють собі принижувати образливими словами, а інколи й фізичними діями дітей, які

або мають низьку успішність, або виділяються демонстративною поведінкою чи зовнішністю, і роблять це систематично та у присутності інших учнів, яких вони у цьому намагаються зробити своїми союзниками. З їхньої ініціативи інколи з'являються прізвиська, розпочинається прискіпування і насмішки над такими учнями у колі ровесників, тобто створюються передумови для виникнення булінгу.

Для розуміння важливості ситуації можна проводити анонімні опитування, перевіряючи, чи не зустрічаються ознаки. Що будуть перераховані нижче у відношенні вчителя до учнів молодшої школи.

У нашій країні таке анонімне опитування ніколи не проводилося, а от у Великій Британії ще 13 років тому психолог Стюарт Твемлоу запитав вчителів, чи використовували вони свою владу, щоб покарати якогось учня за межами розумної дисциплінарної процедури. Як з'ясувалося, хоч раз у житті до цього вдавалися 45% педагогів. [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

Та, звісно, це ще не булінг, адже в більшості випадків це одноразове явище, коли люди вчиняли щось (скажімо, ображали) «на нервах» що наносило шкоду соціалізації учня та його соціальним ролі та позиції. Що він займає у ієрархії класу.

Тепер вони жалкують про ці випадки несправедливості. Утім, якщо вчитель чомусь ставиться неадекватно до однієї дитини, систематично принижує її – це вже набуває ознак цькування.

8 ознак вчительського булінгу щодо учня:

- систематичне занижування оцінок;
- зневажливе ставлення до учня на основі раси, релігії або сексуальної орієнтації;
- приниження або залякування одного й того самого школяра перед однокласниками;
- регулярні саркастичні зауваження, висміювання;

- постійна демонстрація відрази до дитини;
- за загальні провини регулярно карають одного й того самого учня;
- погрози предметами (приміром, лінійкою, указкою) або кидання їх поруч з дитиною, штовхання;
- пошкодження речей учня (розривати зошити, кидати сумку тощо).

Є кілька причин, через що таке трапляється. Одна з них – брак толерантності. Тож дитина з якимись рисами (зайвою вагою, певної національності) може стати жертвою булінгу. Інша (але не єдина) поширена причина: недостатня педагогічна професійність. Якщо в педагога немає в арсеналі ефективних дисциплінарних стратегій, невдачі у вихованні учнів можуть призвести до почуття безпорадності. Це почуття може змусити вчителя вдатися до тактики залякування. Однак часто можна інтерпретувати поняття булінгу невірно та переплутати його із конфліктом. Типовими ознаками конфлікту є:

- нерегулярність;
- баланс сил – здатність кожної зі сторін конфлікту впливати на його процес, відносна рівність фізичних сил, соціально-психологічної адаптованості, комунікаційних навичок, соціального статусу, стану здоров'я, ментального розвитку;
- відсутність умислу заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції;
- розкаяння сторін конфлікту;
- зусилля сторін конфлікту спрямовані на вирішення конфлікту.

Типовими ознаками булінгу є:

- систематичність діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

- умисні дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого;
- дисбаланс сил;
- відсутність розкаяння у кривдника.

Вище були описані ситуації, беручи участь в яких свідомо, вчитель займає позицію булера. Проте, дане явище може відбуватися і не свідомо.

Учитель – авторитетна людина, він направляє групову динаміку, особливо в молодшій школі. І якщо кілька разів учитель, несхвально глянувши на дитину, скаже йому щось грубе, якщо дозволить собі знецінити її – в спочатку нездоровій системі – він буквально може зробити з такої дитини мішень, направити «несхвалення» групи і запустити процес булінгу. Він створює фон, в якому булінг можливий.

Одним із сигналів, що в класі відбувається щось некоректне, може бути поява прізвиськ. Прізвиська – знеособлюють. Людина, якій дається прізвисько, втрачає в наших очах людські якості, асимілюється та стає частиною системи.

З іншого ж боку, жертвою булінгу може виступати і сам вчитель. Існує думка, що ініціатором цькування є один учень чи учениця, що підбурює інших школярів знущатися з однокласника або вчителя. Тобто виходить, що винуватець один. А що з тими, хто підтримує цю ініціативу? Відповідальність за цькування лежить не на одній особі, а на цілій групі, де обов'язково є агресор і глядачі.

Як правило, проявляють агресію щодо вчителя ті учні, які знущаються і з однолітків. Для таких школярів булити вчителя – означає вийти на новий рівень у соціальній ієрархії класу та самореалізації.

Маємо агресора, групу, яка його підтримує, та вчителя, з якого знущаються. Запитання: навіщо учням булити вчителя? Щоб «дружити проти

когось». Цькування виникає тоді, коли класу потрібно об'єднатися, й учні обирають для згуртування найпримітивніший спосіб. Так буває, коли діти не знаходять інших, цивілізованих, способів об'єднати клас. Остаточна мета цькування така: вчитель почувається приниженим та безпорадним.

Який вчитель може стати об'єктом булінгу? Практично кожен. Причиною цькування може стати втрата педагогом авторитету в учнів. Діти можуть вбачати слабкість у вчительській терплячості.

Висновки до розділу 1

Отже, булінг є поширеним явищем, що характерний для усіх суспільств та угруповань. Так, людина (включаючи дитину) є членом команди, з одного боку приймає її норми і цінності, але, з іншого боку, намагається змінити норми і цінностей, під себе. Останнє обумовлене морально прийнятним для засобів обличчя. І відповідно до сформульованого власного інтересу.[Menzies , 1976,.212]

Булінг на думку багатьох науковців відбувається через прояв інстинкту самозбереження. Реалізовуватися же цей інстинкт буде різними способами. Такими як встановлення ієрархії, нерівності, розподілу ролей та статусів, домінування, поділ на «своїх та чужих», фізичного чи психологічного насилля та самоізоляції. До того ж, дитячі групи ще не мають стійкого уявлення щодо того, якими мають бути норми спілкування, а тому формують їх в процесі взаємодій.

Також важливим є те, що прояви булінгу можуть стосуватись як дітей, так і дорослих, наприклад, вчителів. Такі способи поведінки дозволяють індивідам покращити становище у соціальній ієрархії. Адже зазвичай найвищі шаблі цієї ієрархії займають саме булери, а не жертви та спостерігачі.

Розділ 2. Види та основні причини булінгу в підлітковому середовищі

2.1. Види булінгу

Аналіз наукових джерел засвідчив, що більшість науковців погоджуються з тим, що булінг виявляється не тільки в фізичній агресії, а й у вербальній: обзивання, поширення чуток, соціальне відторгнення та ізоляція.

При цьому, дослідження показують, що хлопці більш схильні до фізичної агресії, в той час серед дівчат більш поширена вербальна, стверджують А. Бардлі та Д. Фарінгтон. За даними Л. МакКадена багато дітей вважає, що якщо вони фізично не завдали шкоди іншому – це не є булінг. Навіть деякі вчителі відмічають, що різноманітні вербальні напади не потрібно вважати булінгом. Так, Р. Хазлер дійшов висновку, що дорослі люди та вчителі у школах зокрема вважають вербальний вид булінгу нормальним та невинним явищем[Olweus 1993.,p.102]

Ці дані підтверджують дослідження М. Болтона, який визначив, що один з чотирьох вчителів вважає, що до булінгу не відноситься обзивання, поширення чуток, ворожі погляди та відбирання речей. Натомість, найбільш поширеними на думку вчителів видами булінгу є побиття, штовхання, примус до небажаних дій і залякування. [Olweus 1993.,p.104]:

На додаток, А. Шилдс та Д. Кікчеті отримали переконливі дані про те, що вчителі та працівники освіти вважають, що саме фізичне знущання має більш тяжкі наслідки, ніж психологічне та соціальне. Ці дані викликають сильне занепокоєння, оскільки вчителі не вважають елементи соціального виключення загрозливими. Однак, науковці стверджують, що довготривалі наслідки соціального виключення мають деструктивний вплив на психологічне здоров'я його учасників. При цьому емоційне знущання серед учнів складніше відслідкувати для педагогів та довести факт його здійснення. [Olweus 1993.,p.103]:

Зазвичай же розрізняють два типи булінгу: безпосередній (фізичний) і непрямий, котрий інакше називають соціальною агресією [Статистичні дані ВООЗ 2018р]. Фізичний шкільний булінг - навмисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін.; сексуальний булінг є підвидом фізичного (дії сексуального характеру).

Психологічний шкільний булінг - насильство, пов'язане з впливом на психіку, що наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, що ведуть до емоційної дестабілізації, непевності жертви. До цієї форми відносять:

- вербальний булінг, де знаряддям служить голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, дражніння, поширення образливих слухів і т.д.);
- образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку);
- залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву робити або не робити що-небудь); ізоляція (жертва навмисне ізолюється, виганяється або ігнорується частиною учнів або всім класом);
- вимагання (грошей, їжі, інших речей, примус що-небудь украсти); ушкодження й інші дії з майном (зłodійство, грабіж, ховання особистих речей жертви);
- кібер-булінг - приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень, фото- і відео-матеріалів, обзивання, поширення слухів та ін.) [Грінченко, 2016р, с.32] він є одним із основних видів даного явища, та завдяки технологічному прогресу та розвитку набуває все більшого поширення серед сучасних

підлітків та різноманітних форм та проявів.[Грінченко, 2016р, с.33]

На сьогоднішній день, велика увага науковців приділяється поведінці підлітків у мережі Інтернет. Це обумовлено тим фактом, що найактивнішими користувачами мережі Інтернет є підлітки. Особливостями підліткового віку є стрімкі зміни у психо-фізичному стані, що можуть призводити до проявів агресивної поведінки як у реальному, так і у віртуальному просторі. З кожним роком кількість юних користувачів збільшується на 30%. Інтернет у сьогоднішній став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, їхнім найближчим оточенням та, що важливо, джерелом знань про навколишній світ.[Грінченко , 2016р., 5с.]

Вивчаючи поняття кібер-булінгу не можна не помітити, що науковці мають різні підходи до його трактування, тож розглянемо варіанти тлумачення даного поняття:

1) П. Сміт трактує кібер-булінг як агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе [Петросянц, 2011р., с.153].

2) С. Монкс вважає, що кібер-булінг – це насильницькі, принизливі або загрозові дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, веб-сайти, соціальні мережі сайтів, інтернет-групи [Петросянц, 2011р, с.153].

3) Кібер-булінг – це агресивна поведінка певної особи, найчастіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) – зазначає М. Фадєєва [Грінченко, 2016р., 3с.]

Отже, виділивши спільне із цих визначень можемо сказати, що кібер-булінг – це сучасний прояв знуцань та морального насилля над індивідами,

що виник після появи мережі Інтернет та мобільних гаджетів, Головною відмінністю від звичайного булінгу є те, що вплив відбувається дистанційно.

У реальності чи в інтернеті практично однаково розкриваються стосунки «агресор-жертва». Механізм їх взаємодії фактично ідентичний. Так само часто негативне ставлення та неприйняття з реального світу переходять у віртуальний простір. Діти можуть знати, хто знущається над ними в інтернеті. Булінг сьогодні стає кібер-булінгом.

Також кібер-булінг починає набувати характеристик та ознак, які не притаманні звичайному булінгу. Однією із таких є можливість займатися ним анонімно та у відношенні до індивіда, який не має із суб'єктом жодних соціальних зв'язків та знайомств та знаходиться із ним у різних соціальних площинах. У віртуальному просторі дуже просто бути анонімним, що підвищує шанси стати жертвою знущання, бо анонімність передбачає безкарність.

Крім того, кібер-булінг може вчинятися у будь-яку годину доби та з будь-якого місця, що в свою чергу підвищує його небезпечність для підлітка, та може негативно вплинути на його соціалізацію.[Грінченко, 2016р., с.2]

Загалом же кібер-булінг поширений в підлітковому середовищі. Дозволена в Інтернеті анонімність деформує поведінку людей. Можливість не бути ідентифікованими призводить до феномену розторможування: без загрози покарання і соціального несхвалення люди говорять і роблять речі, які б не стали говорити і робити під своїм власним ім'ям, дозволяють собі набагато більше, ніж звикли в звичайному житті, де вони несуть відповідальність за свої вчинки і слова.[Грінченко , 2016р., с.5]

До того ж, враховуючи психолого-поведінкові особливості підлітків ми можемо стверджувати, що існує зв'язок між ними та тим, що саме підлітки найчастіше стикаються з явищем кібер-булінгу та ініціюють його.

Повертаючись до теми булінгу загалом. І. Ріверс та П. Сміт виділяють три типи агресії, якими характеризується ситуація булінгу: пряма фізична,

пряма вербальна та непрямая агресія. Пряма фізична агресія передбачає прямий фізичний контакт учасників булінгу – штовхання, побиття, лупцювання ногами та ін. Пряма вербальна агресія включає використання прізвиськ та обзивання, погрози. Найскладніше помітити та довести факт скоєння непрямой агресії, яка включає в себе таку поведінку як поширення пліток та неправдивої інформації про жертву. Якщо пряму фізичну агресію можна об'єктивно спостерігати, то непрямая агресія часто призводить до залучення «третьої сторони». [Грінченко, 2016р, с.33]

С. Шарп провів дослідження серед підлітків 9-14 років та встановив, що непрямая вербальна агресія для більшості підлітків є більш неприємною та стресовою ситуацією, ніж пряма фізична агресія. П. Сміт та С. Шарп встановили, що найбільш поширеною формою булінгу серед учнів початкової та середньої школи є використання прізвиськ або обзивання. [Грінченко, 2016р, с.22]

Явище булінгу має свої вікові, статеві (гендерні) та інші особливості. Більшість даних свідчить про те, що в 3-7 класах середньої школи кількість випадків булінгу сягає максимуму, а вже у старших класах – знижується [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3]

.Щодо молодших школярів, наше більш раннє пілотажне дослідження показує, що вже у 7 років (другий клас школи) діти вміють користуватися всіма засобами булінгу, але справжніми булерами є лише деякі з них. Згідно попередніх результатів найбільш поширеними формами булінгу для молодших школярів були вербальні знущання, на другому місці – фізичні знущання та моральне пригнічення, на останньому – заборони та ігнорування. А от у підлітковому віці кількість булерів збільшується.

2.2. Причини булінгу

Попри описану вище різноманітність видів булінгу існує для них і дещо спільне, а саме причини, через які він може виникати.

Найголовнішою проблемою, що стосується цькування в школі, експерти називають розрив між поколіннями. Посилення цінностей індивідуалізму в суспільстві, який витісняє на другий план цінності сім'ї та розвиток інформаційних технологій, що дозволяє дітям самостійно отримувати необхідну інформацію, призвели до того, що батьки втратили монополію на свій авторитет по відношенню до дитини.

Саме через цей розрив у комунікації поколінь 48% дітей ніколи не розповідали про випадки насилля в школі. А 25% – говорили про це не з дорослими, а з другом, братом чи сестрою. З тих, хто мовчать, – 40% соромляться про це говорити, а 22% заявили, що це нормальне явище.

В більшості випадків дорослі ігнорують факти насилля між дітьми. Лише третина дорослих у таких ситуаціях стає на бік постраждалої дитини. Така реакція підриває довіру дітей до вчителів та батьків.

Випадки насильства серед учнів завжди були частиною школи, однак зараз вони стають дедалі помітнішими. Початок цьому дає такий собі рекет щодо учнів початкової школи, коли, наприклад, старші діти відбирають у них мобільні телефони. Серед же дітей 11-15 років поширені плітки, принизливі жарти та бойкот.[Статистичні дані ВООЗ 2018р].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у 2016 році Україна посіла 9 місце із 42 досліджуваних країн за кількістю постраждалих від цькування. Опитування ВООЗ показало, що випадків цькування серед 11-річних більше, ніж серед 15-річних. Та в Українському інституті дослідження екстремізму вважають, що в старшому віці розповсюдженим стає психологічне насильство. [Статистичні дані ВООЗ 2018р].

За словами психолога Світлани Кривцової, цькування завжди починає одна людина для того, аби затвердити свій авторитет, розважитися або отримати якусь вигоду.

Сам процес булінгу відбувається тільки при збігу таких факторів:

Беззахисність. Якщо жертву хтось захищає, цькування дуже швидко припиниться. Якщо малюків б'ють в туалеті старші хлопці, і ніхто не реагує, знущання будуть продовжуватися і далі. Фізично слабкі хлопчики також піддаються підвищеним утискам з боку слабкіших однолітків. Але при жорсткій реакції батьків і педагогів випадки булінгу не повторяться.

Тому булери вибирають беззахисну жертву, або послідовно знищують симпатії оточуючих до неї. Неготовність битися «на смерть».

Жертва не дає відсіч агресору з кількох причин: явна перевага сил, страх отримати у відповідь ще більшу агресію. Деякі діти не захищаються через установку батьків «битися - це погано». Якщо їх переконати і довести, що захищати себе можна і потрібно, ситуація стає менш трагічною.

Основними ж причинами, що призводять до булінгу можна виділити наступні:

Занижена самооцінка. Навіть якщо дитина виявляє це через нарцисизм, надмірну відкритість, зверхність.

Атмосфера вдома. Дуже часто жертвами булінгу стають діти, з якими вдома поводяться як з жертвою. Школа і садок – каталізатор домашніх проблем. Тож, якщо дитина звикла маніпулювати своїм становищем жертви, щоб отримати більше уваги до себе, поблажливість батьків, якщо звикла, що до неї краще ставляться, коли вона бідна й нещасна, то вона відтворюватиме навколо себе таку ж атмосферу і в школі.

Часто такими дітей роблять бабусі, підживлюючи ідею безпорадності дитини. Як результат – дитина не може себе відстояти за наявності сильного лідера.

Заряджена частина в класі. Це дитина агресор, яка шукає слабшого, використовує його як для покращення своєї соціальної позиції та покращення психологічного стану

Відрізнити таку дитину-жертву агресора від «вигнанця» можна за однією ознакою. «Вигнанець» буде таким у всіх колективах. А от дитина-жертва агресора може бути в інших колективах навіть лідером (де його психологічна структура вважатиметься сильною). Висока агресивність. Іноді жертвами стають діти забіякуваті, емоційно і болісно реагують на будь-яке зауваження або прохання. Тут агресивність носить реактивний характер і йде від високої збудливості і беззахисності. Психологічні та соціальні проблеми.

Самотність, соціальне неблагополуччя, депресивність, невміння спілкуватися з ровесниками, комплекс неповноцінності, глибинне переконання у негативній картині світу, насильство у власній родині, пасивна покірність насильству - ось передумови для того, що дитина виявиться в ролі жертви в школі. Лякливість, тривожність, чутливість і недовірливість, як індивідуальні риси характеру, роблять дитину беззахисною, приваблюють агресора.

Крім того, все залежить від мети, яку кривдник переслідує. Здебільшого булер так самостверджується в колективі. Ще сьогодні подається багато негативної інформації по телевізору чи в інтернеті, агресивні комп'ютерні ігри теж можуть спонукати дитину до агресивної поведінки. Також причиною подібної поведінки може бути насильство в сім'ї. Коли батьки змушують дитину робити те, чого вона не хоче. Навіть якщо дитина стала тільки свідком такого насильства, все одно в подальшому вона «переносить» цей негатив на інших.

Навіть, якщо ваша дитина добре спілкується з однолітками у садочку – це зовсім не означає, що вона не стане жертвою булінгу в школі. За статистикою, 80% українських дітей піддаються цькуванню, навіть не усвідомлюючи цього.

2.3. Способи запобігання булінгу

Проблема насильства у підлітковому середовищі свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів, спрямованих на її вирішення, оскільки діти, з одного боку, є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною частиною суспільства, а з іншого, можуть самі ставати джерелом настання суспільно небезпечних наслідків.

Ситуація із поширенням булінгу призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, закріплення в свідомості негативних уявлень про себе, зниження самооцінки, порушення соціалізації), медичних (травматизація) наслідків.

Як уже зазначалось, проблематика булінгу досліджувалась переважно західними науковцями. В Україні поки що не проводяться систематичні загальнонаціональні дослідження цього явища (наявні лише поодинокі роботи), а тому ще недостатньо запропонованих форм і методів профілактики та корекції цього явища.

Автори дослідження, яке провів Український інститут дослідження екстремізму, наголошують, що усунути булінг як явище неможливо. Цькування перебуває в залежності від загальної системи нерівності людей – майнової, фізичної, етнічної, інтелектуальної та гендерної. Проблема подолання знущань симетрична проблемі подолання цієї нерівності.[Статистичні дані ВООЗ 2018р].

Щоб подолати цю кризу, варто не просто говорити про булінг та влаштовувати лікнепи, а буквально вписувати такі соціально гострі теми в навчальну програму: наприклад, розбирати історію дискримінації на уроках з історії, або обговорювати книги та статті про булінг на лекціях з англійської.

Це допоможе глибше зрозуміти проблему та побачити її прояви в реальному житті. Адже булінг – це не теорія, це реальність.

“Навіть міжнародний досвід, досвід Скандинавських країн, де над подоланням цього явища працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля в дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки – знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу”, – наголошують в Українському інституті дослідження екстремізму. [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

У своєму дослідженні інститут наводить рекомендації профілактики та протидії булінгу в школі. Зокрема, у рекомендаціях зазначено, що найголовнішу роль в ідентифікації та подоланні булінгу можуть зіграти батьки. Експерти радять налагодити співпрацю з класним керівником та іншими батьками, а також відслідковувати стан дитини – щоб оперативно зреагувати на прояви булінгу.

Окрім того, батькам радять стримувати власну агресію вдома, аби дитина не наслідувала таку поведінку в школі, і перейматися проблемами дитини – це допоможе їй самій розповісти про негаразди в класі.

Також, зважаючи на те, що наразі дуже велика увага приділяється психологічному комфорту індивідів, будь-яку агресію чи то різке висловлювання можна сприймати як булінг, а тому, спочатку у царині психології, а наразі і серед інших соціальних наук набуває поширеності таке поняття як ненасильницьке спілкування.

Виділяють такі способи взаємодії, характерні для насильницького спілкування.[Плутницька, 2017, с.6]:

- вимога, наказ, команда, інструкція;
- вказівка на те, що “ти повинен”;

- оцінка-ярлик, в тому числі і похвала-порівняння, рейтинг, діагноз, критика, вирок;
- докір, звинувачення;
- попередження, пересторога, погроза;
- мораль, проповідь, нотація, моралізаторство;
- готові рішення, категоричні підказки, поради; – висміювання, зверхній гумор, іронія, сарказм;
- допитування, розслідування;
- узагальнення (“всі ви ...”, “ніхто з вас...”, “ви завжди...”, “ви ніколи...” тощо);
- ігнорування або заперечення почуттів іншого;
- втеча від розмови, мовчання.

Ненасильницьке спілкування визначається М. Розенбергом як спосіб спілкування й одночасно метод налагодження відносин між людьми .[Плутницька, 2017, с.2]. В рамках даної концепції основна увага приділяється забороні використання комунікацій, які можуть бути витлумачені співрозмовником як оцінювання, спроба викликати в нього почуття провини, критика чи вимога – тобто все, що є характерними рисами насильницького спілкування.

Саме тому концепція М. Розенберга й отримала назву ненасильницького спілкування, або ще “мова життя”.

Метод ненасильницького спілкування М. Розенберга допомагає людям навчитися висловлювати свою думку, слухати інших і вирішувати конфліктні ситуації, фокусуючи свою свідомість на тому, що вони спостерігають, відчують, чого потребують і про що просять. Що допоможе створити здоровий клімат у колективі .[Плутницька, 2017, с.2].

Висновки до розділу 2

Отже, існує велика кількість форм та видів булінгу, та зазвичай його було прийнято поділяти на психологічний та фізичний.

На сьогоднішній день, велика увага науковців приділяється поведінці підлітків у мережі Інтернет. Це обумовлено тим фактом, що найактивнішими користувачами мережі Інтернет є підлітки. І тому з'явилася нова форма булінгу – кібер-булінг.

Те, чи стане індивід жертвою булінгу може залежати від багатьох факторів, як от, наприклад, самотність, соціальне неблагополуччя, депресивність, низькі щаблі у суспільній ієрархії та невисокі соціальна роль та статус, не адаптованість до навколишнього середовища та соціуму, глибинне переконання у негативній картині світу, що сконструював індивід під впливом як внутрішніх так і соціальних зовнішніх чинників, насильство у власній родині, тощо.

А найефективнішою протидією вважається вміння ненасильницького спілкування.

Розділ 3. Дослідження булінгу у шкільному середовищі України

3.1. Ступінь розробленості дослідження булінгу у шкільному середовищі України

В Україні у 2018 році було прийнято закон для протидії булінгу. («законодавчі акти України щодо протидії булінгу 8584 від 10.07.2018 8 сесія VIII скликання») Це свідчить про те, що в нас досить високий рівень булінгу і це стає важливою проблемою, яку необхідно вирішувати а законодавчому рівні. А тому, у нас проводиться ряд досліджень як Всеукраїнських так і міжнародних, які присвячено даній темі, серед них, ті, що проводяться Інститутом Яременка під керівництвом О. Балакіревої:

- Україна є членом системних Міжнародних дослідницьких проєктів, які вже накопичили потужну доказову базу щодо підлітків [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].:

- HBSC (учні 11-17 років) - 2002, 2006, 2010, 2014, 2018

- ESPAD (учні 15-17 років) - 1995, 1999, 2003, 2007, 2011, 2015, 2019

- Цільові групи підліткового віку є підвибірками системного біоповедінкового моніторингу серед ключових груп населення (ЛВІН, РКС, ЧСЧ) щодо ризиків інфікування ВІЛ - 2007/2008, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017/2018 [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

- Запроваджено біоповедінковий моніторинг серед підлітків, які живуть та/або працюють на вулиці – 2008, 2011, 2014, 2017

- Онлайн-опитування підлітків і молоді (в т. ч. з груп ризику) віком 10-24 роки з питань доступності КіТ - 2012, 2015, 2017 [Український інститут дослідження екстремізму, 2017р, с.3].

Наявна доказова база щодо підлітків (1)

- Можливості смс-опитування U-report (окремий аналіз результатів серед групи юррепортерів віком 14-17 років, 18-19)

- Можливості вторинного аналізу досліджень серед молоді (Мінмолодьспорт, окремий аналіз результатів серед вікової групи 14-17, 18-19)

- Можливості вторинного аналізу результатів досліджень серед молоді «Перехід від навчання до роботи» (SWTS/МОП, окремий аналіз результатів серед вікової групи 15-17, 18-19)

- Дослідження РОЗУ серед підлітків (МБФ «Альянс громадського здоров'я», окремі міста)

- Визначення потреб підлітків, які вживають наркотики (малі міста в 7 областях)

- Опитування молоді щодо тютюнопаління (YTS/ВООЗ, окремий аналіз результатів серед вікової групи 14-17, 18-19)

Одним з наймасштабніших та найпоказовіших досліджень із теми булінгу є дослідження, „Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (НБSC)”, яке проводилося Ольгою Балакірієвою за підтримки Українського інституту соціологічних досліджень ім. Олександра Яременка.[Балакірева О.]

Хвилі опитування в Україні: 2002, 2006, 2010, 2014, 2018

Регіони опитування: 24 області та м. Київ.

Національна вибіркова сукупність дає можливість аналізу за віком, статтю, типом поселення, регіоном, типом сім'ї, матеріальним станом тощо

АЛЕ – не передбачає аналізу на рівні області та навчального закладу.

Метод отримання інформації – самозаповнення формалізованого опитувальника у навчальних аудиторіях + індивідуальний конверт.

За результатами даного дослідження кількість булерів (з 57% у 2006 році до 35% у 2018) і жертв (із 47% у 2006 році до 36% у 2014) із роками зменшується, однак у 2018 році кількість жертв(38%) перевищила кількість булерів(35%). На думку дослідників це може бути пов'язано із станом кризовим суспільства та наслідком соціально-політичної ситуації у країні.[Балакірева О.]

Також зі зниженням матеріального стану родини, збільшується залученість підлітків до булінгу як у якості жертв та і у якості булерів.

Що ж до кібер-булінгу, то станом на 2018 рік 35,0% - брали участь в ображанні/ приниженні або знуцанні над іншими і 37,9% - були жертвами образ, знуцань, принижень іншими підлітками.[Статистичні дані ВООЗ 2018р].

Серед усіх опитаних студентів ПТНЗ у 2018 році практично кожен другий (47%) підтвердив власну участь в образах/знуцаннях/приниженнях. [Статистичні дані МОН 2018р].

З усього вищезазначеного можемо прийти до невтішного висновку щодо того, що в Україні булінг є досить поширеним явищем і зачіпає більшу половину населення, а тому потребує впровадження мір по боротьбі із ним, в чому немало роль відіграють соціологічні дослідження, як засіб зрозуміти, що саме потрібно виправляти і чому так відбувається.

3.2. Пілотне емпіричне дослідження булінгу у шкільному середовищі

Оскільки дослідження можуть допомогти з'ясувати причини та фактори, що впливають на явище булінгу та провокують його, у межах своєї дипломної роботи я також хочу провести дослідження явища булінгу у шкільному середовищі.

Описовий план

Для даного емпіричного дослідження доцільно використати описовий (описовий) план, адже, у відповідності з метою, нам необхідно провести систематичний кількісний опис емпіричного об'єкта дослідження (школярів середньої та старшої школи), визначити чинники громадської активності студентів в органах студентського самоврядування. Опис школярів дасть нам змогу детально дослідити їх характеристики, а саме – успішність в навчанні, матеріальний стан, досвід участі у булінгу, тощо. Вибір описового плану пояснюється й достатнім рівнем знання про об'єкт дослідження та, у зв'язку з

цим, можливістю формулювати гіпотези, що надалі будуть підлягати перевірці.

Методика:

Оскільки дослідження буде проводитися серед школярів середньої та старшої шкіл нами було вирішено обрати метод опитування за технологією онлайн-анкетування.

По-перше, цей вид анкетування є досить швидким та оперативним, однак при цьому дає змогу опитати досить велику кількість респондентів, та за необхідності замінити одного із них іншим, не втрачаючи велику кількість часу.

По-друге, при анкетуванні мінімізується вплив дослідника (інтерв'юера) на конкретного респондента, що гарантує більш чесне заповнення анкет з боку респондентів та підвищує рівень анонімності, що досить сильно підвищує надійність та достовірність отриманих даних.

У анкеті, яку буде використано для проведення даного дослідження ми застосували наступні типи шкал: номінальна, порядкова, дихотомічна.

Так як дослідження є радше пілотажним, для певної репрезентативності представлених результатів з кожного класу навчання було опитано однаково кількість респондентів.

Опитування проведено в онлайн-режимі, через неможливість у зв'язку з ситуацією у країні провести звичайне опитування (деталі програми дивись у Додатку А)

Питання анкети спрямовані на дослідження та на змістовне виявлення ставлення до булінгу серед учнів середніх і старших класів (див. Додаток Б).

Теоретичний об'єкт: явище булінгу

Емпіричний об'єкт – школярі середньої та старшої школи (5-11 класів)

Предмет: прояви булінгу серед школярів середньої та старшої школи

Мета: дослідити явище булінгу серед школярів середньої та старшої школи

Проводячи дане дослідження було поставлено такі завдання:

1. Описати явище булінгу у середній та старшій школах
2. Виявити рівень ознайомленості школярів із поняттям булінгу

3. Вивити фактори, які школярі вважають значущими при вчиненні булінгу

Також під час дослідження було перевірено наступні гіпотези:

1. Клас навчання негативно корелює із рівнем булінгу
2. Більшість учнів брали участь булінгу у якості булерів
3. Більшість школярів знають, що таке булінг
4. Найчастіша емоція, яку викликає булінг – образа
5. Хлопчики частіше стають жертвами фізичного булінгу
6. Найвагомішою причиною для булінгу школярі вважають неохайний зовнішній вигляд іншого школяра

Провівши дослідження було отримано наступні результати:

Всього анкету заповнило 84 респонденти, що становить по 12 респондентів із кожного класу навчання, що дає нам змогу говорити про певний рівень репрезентативності результатів.

Нами було підтверджено гіпотезу щодо того, що більшість школярів ознайомлені із поняттям булінг лише один респондент із опитаних не знав місту даного поняття.

Також 77% респондентів вважають проблему дитячого насилля у школі актуальною, 14% не визначилося із відповіддю на дане питання і лише 9% школярів не вважають булінг важливою проблемою. Також, 95% респондентів згодні із твердженням про те, що булінгом можна вважати будь-яку дію однієї людини по відношенню до іншої, що може завдавати шкоди психічному чи то фізичному здоров'ю людини. Однак, при необхідності обирати із декількох альтернатив до булінгу все ж частіше відносять фізичні прояви насилля

Також підтвердилася і інша наша гіпотеза про те, що хлопці частіше стають жертвами булінгу із застосуванням фізичної сили, так, серед опитаних дівчат лише 9% зазнавало фізичного насилля, в той час як серед

опитаних хлопів – 32%. Цікавим результатом є те, що попри високу обізнаність дітей у тому, що ж таке булінг, стикалися із ним особисто у якості жертви, лише 30% опитаних школярів.

Що ж до тих, хто був булерами – гіпотеза підтвердилася частково, оскільки 42% респондентів і справді частіше були булерами проти 30% тих, хто був жертвами. Проте, 58 % школярів все ж зазначило, що самі ніколи не чинили насилля. Тобто, порівняно із жертвами булінгу – булерів і справді більше, проте, все ж більшість дітей участі у булінгу не брало. Також важливо зазначити те, що 34% з 42%, що чинили булінг, чинили саме моральне насилля, а саме – насміхалися та жартували, 9% респондентів зазначили і те, що часто робили це не зумисно.

Також досить позитивним та показовим результатом є відповідь на питання про те, чи говорив хтось із школярами про булінг. Жоден із опитуваних не обрав варіант про те, що не обговорює дану тему. І так як це питання було з можливістю вибору декількох альтернатив, то найчастіше тема булінгу школярами обговорюється із вчителями у школі: 79%, з батьками – 71% та альтернативи: «із друзями та із шкільним психологом». Також тут варто зазначити і те, що більшість дітей почувають себе у безпеці у школі і всі респонденти, крім одного зазначили, що мають в кого попросити допомоги, якщо зазнають образи у школі

Не підтвердилася гіпотеза про клас навчання, адже школярі, які зазначили, що зазнавали булінгу навчалися у п'ятому, восьмому та одинадцятому класах. Тобто, думка про те, що чим старший школяр – тим меншої кількості булінгу він зазнає – не підтвердилась.

Також було підтверджено гіпотезу про те, що образа – почуття, що найчастіше відчують школярі, що зазнавали булінгу. І справді, серед тих 30% що зазначали те, що були жертвами булінгу 37% відчували образу та 32% - розчарування.

Також не підтвердилася гіпотеза про те, що на думку школярів найвагомішою причиною для вчинення булінгу є неохайний зовнішній вигляд. Так, з оцінок за п'ятибальною шкалою де 1- вагомий привід, а 5 – зовсім не привід для цькування, більшість школярів ставили оцінку 5 за всіма критеріями. Прорахувавши ж середнє значення можна сказати, що найменш вагомими причинами для цькування школярі вважають наявність непокої родини у індивіда – 4.8 та відсутність нових гаджетів – 4.7. Найбільш ж вагомою причиною для цькування виявилася поведінка школяра – 3.0, що свідчить про те, що школярі частіше булять не за певні соціально-демографічні ознаки індивіда, а безпосередньо через моделі поведінки. Також тут важливо зазначити і те, що не простежилося кореляції булінгу із матеріальним станом індивіда. Тобто, відсоток тих, хто зазнав булінгу був приблизно однаковим і у сім'ях з високим достатком і у школярів із бідних сімей.

Висновки до розділу 3

Отже, після аналізу отриманих даних було підтверджено наші гіпотези:

- Хлопці частіше стають жертвами фізичних проявів булінгу. Це можна пояснити тим, що в суспільстві до хлопців та дівчат різні установки та очікування, а тому хлопчики більше схильні до вирішення конфліктів за допомогою фізичної сили, тут важливу роль відіграють соціальні установки та гендерні стереотипи
- Більшість школярів знає, що таке булінг
- Емоція, яку найчастіше відчують жертви булінгу – образа.

Тому, що серед опитаних було 30% тих, хто ставав жертвою булінгу може бути декілька пояснень. Перше – у школах проводиться якісне виконання антибулінгового закону України, або ж, через занадто сенситивну тему не усі школярі до кінця чесні відповіді на запитання. Та навіть попри

показник у 30%, що є нижчим ніж, у інших світових та вітчизняних дослідженнях (звісно, некоректно порівнювати через різну методологію досліджень, проте різниця все ж відчувається) все одно вважаємо цей показник досить високим та таким, що демонструє необхідність боротьби із проблемою булінгу серед школярів.

Не підтвердилося 2 гіпотези:

- Про те, що те, чи зазнає індивід булінгу залежить від класу навчання. Як виявилось, і із віком цей показник також не корелює
- Найвагомішою причиною для цькування є зовнішній вигляд індивіда. Як виявилось, школярі частіше булять за погану поведінку, що говорить про те, що у нашому суспільстві матеріальні цінності відходять на другий план, і в першу чергу критерієм для прийняття індивіду до колективу виступають його власні дії та вчинки.

Одну ж гіпотезу було підтверджено частково: серед школярів і справді більше тих, хто булить ніж жертв, проте найбільший відсоток тих індивідів, які не чинили булінгу взагалі.

Висновки

Отже, булінг є актуальною проблемою як для нашого суспільства так і для світу загалом, особливо серед підліткового середовища, адже підлітки ще не до кінця завершили процеси соціалізації (інколи навіть первинної) та формування особистості, а тому є надзвичайно незахищеними та вразливими перед явищем булінгу.

У даній роботі було розглянуто теоретичні підходи щодо пояснення булінгу та шляхів його формування та виникнення.

Крім того, було проаналізовано соціальні та соціально-психологічні підходи до визначення булінгу, та сформовано інтерпретацію цього поняття, яка на нашу думку є найбільш комплексною та доцільною, а саме булінг – агресивне переслідування, цькування та інші види знущання над одним або декількома членами колективу іншими членами колективу або певною його частиною, що може здійснюватися як на психологічному та і на фізичному рівнях. Крім того, було описано поняття кібер-булінгу, яке з кожним роком набуває усе більшої поширеності завдяки стрімкому розвитку технологій та науково-технічному прогресу та віртуалізації і рутинізації нашого повсякденного життя.

Також не можна не зазначити і те, що на сьогоднішній день існує маса методів протидії кібер-булінгу, але проблема того, чому він виникає, чому підлітки проявляють жорстокість у мережі, лишається відкритою. Ми вивчили підходи до поняття «кібер-булінг», розглянули його види та особливості; встановили взаємозв'язок між проявами агресії у мережі Інтернет та особливостями підліткового віку – низкою психічних та фізичних змін, що у майбутньому, можливо, дасть зрозуміти як із ним боротися.

Окрім цього, ми описали декілька підходів соціальних дослідників щодо того, яким є соціально-демографічний портрет булера та жертви та сформували свої характеристики та ознаки, що характерні для представників кожної із цих категорій, також було виділено категорію спостерігачів.

Описали та проаналізували дослідження білугу в Україні та створили інструментарій для власного пілотажного дослідження щодо ставлення підлітків до булінгу у підлітковому середовищі. В рамках дослідження виявилось, що школярі досить добре ознайомлені із поняттям та явищем булінгу, третина із них зазнавала знущань на собі і 42 % булили інших. Та попри це, школярі вважають школу безпечним місцем та знають, до кого у разі повторення ситуації булінгу можна звертатися. Більшість проявів булінгу, що чинили респонденти були у формі насмішок, що свідчить про те, що фізичне насилля не є поширеним серед школярів. Вірогідність стати жертвою не корелює із матеріальним станом індивіда та класом його навчання, проте, на думку школярів, дуже залежить від його моделей поведінки.

Дані результати створюють поле для проведення дослідження даного питання у наступних роках, а також надання рекомендацій по боротьбі із цим явищем.

Також, крім того, що ми описали основні форми прояви булінгу (психологічний та фізичний) та їх різновиди, за опрацьованими статтями та літературою причинами для булінгу можуть виступати як соціальні роль і статус індивіда, так інші соціальні та психологічні характеристики. За результатами ж нашого дослідження основною причиною для булінгу є поведінка індивіда.

Перелік використаних джерел:

1. Ачитаева И.Б. Деструктивные взаимоотношения в учебных группах образовательных учреждений МВД России./Ачитаева И.Б./ Автореф.Москва, 2016 – 25 с.
2. Балакірєва О. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (НВSC) /Балакірєва О./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kubg.edu.ua/images/stories/podii/2018/10_26_bullying_02.pdf
3. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі / О.О. Барліт, А.Ю. Барліт/ – Запоріжжя : Олекс, 2011. –52 с.
4. Беляєва О. Булінг у шкільному середовищі, 2011 р./Беляєва Олена/- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://106.kiev.ua/5665-2/>
5. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kipt.sumdu.edu.ua/en/k2listing/item/188-буллінг-як-соціально-педагогічна-проблема-та-шляхи-її-вирішення.html>
6. Грінченко М.С. Кібербулінг як чинник розвитку девіацій у процесі соціалізації молоді. / М. С. Грінченко // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. – 2016р. – 5с.
7. Докукіна Т.В. Буллінг – травля в школі./Докукіна Т/ Социальная работа. Социология Материалы IX Международной научно-практической конференции Электронный ресурс. Режим доступа: <http://belasma.gippokrat.bv/bottom news block/children/bullying-vshkolah/index.ht>
8. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться /Кон И./ Семья и школа. 2006. № 11. С. 15–18.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

10. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / Анна Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2010. – № 1 – 2. – 190 с.
11. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг) /Дэвид А.Лейн/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://psifeya.ru/wpcontent/uploads/2014/02/Лейн Д._Школьная-травля-буллинг-статья.doc](http://psifeya.ru/wpcontent/uploads/2014/02/Лейн_Д._Школьная-травля-буллинг-статья.doc)
12. Петросянц В.Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / Петросянц В.Р./ УДК 159.9:37.015.3 -2011 –№6 – с. 151-154.
13. Плутицька К.М підходи до розуміння булінгу як форми насильства / К. М. Плутицька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету - том 2, 2017. – с.1-3.
14. Погорелова Е. И., Арькова И. В., Голубовская А. С. Психологические особенности подростков, включенных в ситуацию кибербуллинга / Погорелова Е. И., Арькова И. В., Голубовская А. С./ Северо-Кавказский психологический вестник. – 2016. – №14/2. – С. 47–53.
15. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу 8584 від 10.07.2018 8 сесія VIII скликання http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402
16. Сорокін П. Соціальна і культурна динаміка /Сорокін П./, СПб., 2000, С. 50-56
17. Статистичні дані дослідження ВООЗ за 2018 – [file:///C:/Users/abyr/Downloads/Nvvnup_2015_1_36%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/abyr/Downloads/Nvvnup_2015_1_36%20(1).pdf)
18. Український інститут дослідження екстремізму. Особливості цькування у дитячому віці профілактика та протистояння булінгу – 2017р. - 84 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>
19. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do./ Olweus D./ Malden, MA: Blackwell Publishing,1993. 140 pp

20. Menzies K. Talcott Parsons and the social image of man./ Menzies K. Talcott Parsons / London; Boston: Routledge & K. Paul, 1976,233p.

21. Public Safety Canada. Bullying prevention in schools. School factors. [Электронныйресурс]. – Режим доступа: <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/blng-prvntn-schls/index-eng.aspx>

22. Rigby K. Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being / Rigby K./ Journal of Adolescence. 2000. № 23. P. 57–68.

Додатки

Додаток А

Програма дослідження

Теоретичний об'єкт: явище булінгу

Емпіричний об'єкт – школярі середньої та старшої школи (5-11 класів)

Предмет: прояви булінгу серед школярів середньої та старшої школи

Мета: дослідити явище булінгу серед школярів середньої та старшої школи

Завдання:

4. Описати явище булінгу у середній та старшій школах
5. Виявити рівень ознайомленості школярів із поняттям булінгу
6. Вивити фактори, які школярі вважають значущими при вчиненні булінгу

Нижче буде наведено інтерпретацію понять, що використовуватимуться у анкетних питаннях, а у дужках буде подано приклади питань, за допомогою яких ці поняття було операціоналізовано.

Учень – індивід шкільного віку, що здобуваю середню освіту та навчається у загальній школі, ліцеї, гімназії тощо. («Укажіть клас, в якому Ви навчаєтесь»)

Клас навчання – кількість років, які провчився індивід у школі («Укажіть клас, в якому Ви навчаєтесь»)

Жертва – індивід, що потерпає від насильницьких дій (як психологічних так і фізичних) збоку булерів.

Булер – індивід, що вчиняє акт булінгу

Батьки – батько або мати (індивіди, що виховують дитину)

Матеріальний стан – один з показників благополуччя індивіда, який вимірюється рівнем його доходів і витрат.

(«Вкажіть матеріальний стан Вашої родини.

1. *Ледь вистачає на їжу*
2. *Вистачає на їжу і на найнеобхідніше*
3. *Достатньо для життя, вистачає на все необхідне, робимо заощадження*

4. *Можемо дозволити собі дорогі покупки (холодильник, пральна машина тощо)*

5. *Важко сказати»)*

Успішність навчання – чинник, який визначається рівнем оцінок учня. («Яка Ваша середня оцінка за минулий семестр?»)

2.1. Стратегічний план дослідження.

Для даного емпіричного дослідження доцільно використати описовий (описовий) план, адже, у відповідності з метою, нам необхідно провести систематичний кількісний опис емпіричного об'єкта дослідження (школярів середньої та старшої школи), визначити чинники громадської активності студентів в органах студентського самоврядування. Опис школярів дасть нам змогу детально дослідити їх характеристики, а саме – успішність в навчанні, матеріальний стан, досвід участі у булінгу, тощо. Вибір описового плану пояснюється й достатнім рівнем знання про об'єкт дослідження та, у зв'язку з цим, можливістю формулювати гіпотези, що надалі будуть підлягати перевірці.

2.2 Методика:

Оскільки дослідження буде проводитися серед школярів середньої та старшої шкіл нами було вирішено обрати метод опитування за технологією онлайн-анкетування.

По-перше, цей вид анкетування є досить швидким та оперативним, однак при цьому дає змогу опитати досить велику кількість респондентів, та за необхідності замінити одного із них іншим, не втрачаючи велику кількість часу.

По-друге, при анкетуванні мінімізується вплив дослідника (інтерв'юера) на конкретного респондента, що гарантує більш чесне заповнення анкет з боку респондентів та підвищує рівень анонімності, що досить сильно підвищує надійність та достовірність отриманих даних.

У анкеті, яку буде використано для проведення даного дослідження ми застосували наступні типи шкал: номінальна, порядкова, дихотомічна

Так як дослідження є радше пілотажним, для хоч якоїсь репрезентативності представлених результатів з кожного класу навчання було опитано однакову

кількість респондентів.

Додаток Б

Анкета

Шановний респондент!

З метою дослідження булінгу у підлітковому середовищі ми проводимо опитування серед учнів 6-11 класів загальноосвітньої школи. Просимо Вас щиро відповісти на нескладні запитання.

Також просимо Вас бути максимально уважними та дати відповідь на кожне питання. Оберіть найоптимальніший для Вас варіанти відповідей та обведіть їх кружечком.

Обираючи варіант «інше», запишіть у вільному місці свою думку.

Інформація, надана Вами, є анонімною та конфіденційною, усі отримані дані буде використано лише в узагальненому вигляді у дослідницьких цілях. Кожна Ваша відповідь є дуже важливою для нас

Заздалегідь дякуємо!

1. Вкажіть, у якому класі в навчаєтесь: _____
2. Чи знаєте ви, що таке Булінг?
 - а) так
 - б) ні (*перед подальшим заповненням анкети ознайомтесь із визначенням Булінг - навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили. [Olweus, 1993, p.19]*)
3. Чи вважаєте ви актуальною проблему насильства серед дітей?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) важко відповісти.

4. Чи погоджуєтесь Ви із визначенням: «Насильством є будь-яка дія однієї людини по відношенню до іншої, внаслідок якої завдається шкода фізичному або психічному здоров'ю?»

- а) так;
- б) ні;
- в) важко відповісти.

5. Чи розмовляв хтось із вами про насилля? Якщо так, то де саме?

- а) удома, батьки
- б) удома (брати/сестри)
- в) удома, родичі
- г) у школі, психолог
- д) у школі, вчителі
- е) Інше, вкажіть _____

6. Що із нижче написаного ви вважаєте булінгом (насиллям) ?

- а) побиття іншої людини
- б) моральне приниження іншої людини
- в) безпідставне залякування іншої людини
- г) обмеження свободи вибору іншої людини
- д) безпідставне вимагання грошей від іншої людини

7. Чи доводилося вам переживати насилля? Якщо так, то де саме і від кого?

- а) удома від батька
- б) удома від матері
- в) у громадських місцях

- г) у школі від однолітків
- д) у школі від учителів
- е) у школі від старших учнів

8. Якщо доводилось, то що ви відчували, коли над вами чинили насилля?

- а) образу
- б) біль
- в) ненависть до кривдника
- г) бажання помститися
- д) власну слабкість
- е) розчарування

9. Якщо доводилося переживати у школі, то хто його чинив?

- а) один учень
- б) група учнів
- в) група учнів на чолі із одним конкретним

10. Чи Ви самі коли-небудь чинили насилля над іншими?

- а) так
- б) ні
- в) не знаю чи це було насилля

11. Чи гарантує школа дотримання Ваших прав?

- а) так, завжди
- б) іноді
- в) зазвичай, ні

12. Чи доводилося Вам у школі переживати приниження власної гідності?

Якщо так, то від кого?

- а) від учителів

- б) від ровесників
- в) від директора
- г) від учнів зі старших класів

13. Оцініть за 5-тибальною шкалою, наскільки на вашу думку наступні речі є приводом для знущання, де 1 – вагомий привід, 5 – зовсім не привід.

Відсутність нових гаджетів	1	2	3	4	5
Неповна родина	1	2	3	4	5
Погані успіхи у навчанні	1	2	3	4	5
Погана поведінка	1	2	3	4	5
Не охайний зовнішній вигляд	1	2	3	4	5
Відсутність друзів	1	2	3	4	5

14. Чи мають Ваші батьки змогу захистити вас, якщо вас ображатимуть у школі?

- а) так
- б) ні, до них не прислухаються

15. У кого б Ви попросили допомоги у вирішенні особистих проблем?

- а) у батьків
- б) у класного керівника
- в) у вчителя якому довіряю
- г) у директора школи
- д) у подруги (друга)
- е) немає в кого

16. Укажіть, будь ласка, скільки Вам повних років _____

17. Ваша стаття:

1. чоловіча

2. жіноча

18. Укажіть Вашу середню оцінку за минулий семестр

19. Вкажіть матеріальний стан Вашої родини.

1. Ледь вистачає на їжу

2. Вистачає на їжу і на найнеобхідніше

3. Достатньо для життя, вистачає на все необхідне, робимо заощадження

4. Можемо дозволити собі дорогі покупки (холодильник, пральна машина тощо)

5. Важко сказати

Дякуємо за Ваші відповіді

Ваша думка важлива для нас 😊